

UOT: 821.512.162.09

Pərvanə Mustafayeva *

SERGEY BORODİN BƏDİİ NƏSRİNDƏ TARİXİ GERÇƏKLİYİN TƏSVİRİ PROBLEMLƏRİ

Açar sözlər: S.Borodin, nəsr, roman, Teymur, tarixi gerçəklik, problem

Key words: S.Borodin, prose, novel, Teymur, historical reality, problem

Ключевые слова: С.Бородин, проза, роман, Тимур, историческая действительность, проблема

XX əsrin 30-cu illərindən başlayaraq rus ədəbiyyatında tarixi roman janrının yeni nümunələri yaranmağa başlayır. Bu, hər şeydən əvvəl, bədii nəsrə yeni qüvvələrin gəlməsi və onadək bədii nəsrə tarixi mövzuların az işlənilməsindən irəli gəlirdi. Bu dövrdə tarixi romana daha çox müraciət-in əsas səbəblərindən biri isə müasir həyat hadisələrindən yazmağın çətinliyi idi. Mövcud sovet ideologiyası yazıçı və şairlərdən günün əsas mövzularından, gündəlik həyat hadisələrindən yazmağı tələb edirdi ki, bu cür əsərlərin də ömrü çox qısa olurdu. Ona görə də bir çox yazıçılar bu tendensiyadan qurtulmaq üçün şüurlu şəkildə tarixi mövzuya müraciət edərək özlərini bu cür ideoloji baryerlərdən sığortalamağa çalışırdılar. Bu yazıçılardan biri də bir çox tarixi romanlar müəllifi Sergey Borodindir.

1902-ci il sentyabrın 25-də Moskvada anadan olan Sergey Petroviç Borodin 11 yaşına qədər Beleve şəhərinin V.A.Jukovski adına sənət məktəbində oxumuşdur. Ədəbiyyata marağı da buradan başlayan S.Borodinin ilk oçerki on üç yaşında dərc edilmişdir. On beş yaşında isə onun şeirləri və hekayələri müxtəlif almanaxlarda işıq üzü görmüşdür. Yaradıcılığının ilk illəri proletar inqilabından sonraya düşən yazıçının həyatında aclıq, vətəndaş qarşıdurmalarının şahidliyi də başlıca yer tuturdu. Proletkult dərnəklərində yaxından iştirakı onun ilk yaradıcılığına da təsirsiz ötməmişdir. Lakin dövrün ümumi ahəngi onu ədəbiyyata və yaradıcılığa sövq edirdi. Məhz bu məqsədlə 1922-ci ildə Ali Ədəbi Bədii İnstitutu daxil olmuş və üç il sonra oranı bitirmişdir. Onun həyatının böyük bir hissəsi Orta Asiya ilə bağlı olmuşdur. Buxarada olarkən müzeylərə baş çəkməsi, eləcə də Buxara və Səmərqəndin tarixi abidələrini seyr etməsi onun gələcək yaradıcılığında Orta Asiya mövzusu və tarixi roman janrının xüsusi yer tutmasını şərtləndirmişdir. Bütün bunlar yazıçının "Dmitri Donskoy" (1929) tarixi əsərini yazmağa gətirib çıxarır. Bununla yanaşı, yazıçı müasir mövzuda "Qazmaçılar", "Cənnət dəvəsi" və "Qatar" əsərlərini də yazır. Bu əsərlər sovet hökumətində gedən quruculuq işlərinə həsr olunmuşdu. İlk əsərlərini Əmir Sarqıdjan adı ilə nəşr edən S.Borodin 1932-ci ildə Bruno Yasenskinin ön sözü ilə "Sonuncu Buxara" romanını yazır. Məsələn burasındadır ki, əsər mətbəədə yığılarkən onun əlyazması tənqidçi B.Yasenskiyə göndərilmişdir. Tənqidçi əsərə kəskin bir resenziya yazmış, S.Borodin isə ona dərhal cavab vermişdir. Bununla belə, B.Yasenskinin rəyində romanın mahiyyəti düzgün və obyektiv qiymətləndirilir, müəllifin Şərqi yaxşı tanıdığı təqdir edilirdi. Onun Türksibə həsr etdiyi bir neçə oçerkində isə müasir həyat hadisələri təsvir edilirdi. O günləri nəzərdə tutan yazıçı sonuncu oçerkinin Türksibə həsr edilməsini belə xatırlayırdı: "Bu hekayə ilk qatarın Alma-Ataya gəlməsi və minlərlə insanın onu necə qarşılmasını, həyata və əməyə bağlı olmasını" [1, s.340] təsvir edirdi. Kiçikhəcmli "Həlimə" hekayəsində isə gənc yazıçı şəriət qaydaları ilə böyüyən

* Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu.

özbək qızın çağdaş həyata adaptasiyası, məktəbdə oxuması, teatra getməsi və nəhayət, məşhur bir rəqqasə olması ilə bağlı hadisələr göstərilirdi. Moskvada təhsil aldıqdan sonra Həlīmənin qarşısında iki yol dururdu; ya burada qalmalı, ya da geriyə-Özbəkistana qayıtmalı idi. O, ikinci yolu seçmişdi. Həlīmə yaxşı başa düşürdü ki, burada həyat onun üçün yaxşı keçəcək, ancaq o, Özbəkistana qayıtmayı, orada rəqs etməyi, orada özünün truppasını yaradaraq sənətini inkişaf etdirməsi yolunu seçir. Ədəbiyyatşünas B.Akimov hekayənin təhlilində müəllifin yeni həyatın pafosunu düzgün müəyyən etdiyi və azadlığın, sərbəstliyin hər sətirdə ifadə olunduğunu yazmaqda tamamilə haqlı idi [2, s.13].

S.Borodinin ən uğurlu romanlarından biri olan "Sonuncu Buxara" həm müəllifini məşhurlaşdırır, həm də tarixi aspektdə Şərq mövzusunun yenidən aktuallaşdırır. Mahiyyət etibarilə Əzizə C.Cabbarlının "Almaz" əsərindəki Almaz obrazı ilə yaxınlıq təşkil edir. B.Akimov əsərdəki təsvirlərin orijinallığını və özünəməxsus təsvirləri nəzərdə tutaraq yazırdı: "S.Borodin gözəl peyzajistdir. Ancaq bu peyzajların "açıq" növü ilə burada qarşılaşmaq olmur. Peyzaj onda, demək olar ki, həmişə bədii obrazın hərəkətililiyini təmin edir, hadisə ilə obrazı bir-birinə bağlayır" [2, s.19]. Əgər "Sonuncu Buxara" romanında tarixi aspekt daha çox peyzajlarda, Buxaranın tarixi keçmişində öz əksini tapırdısa, "Misirli" romanında isə yazıçı tarixi konteksti daha da gücləndirmişdir. O, burada basmaçıların tarixi köklərinin dərinliyinə getmiş, mahiyyət etibarilə hadisələrin tarixi və müasir fəlsəfi dərkini təsvir etməyə çalışmışdır. S.Borodin Orta Asiyada baş verən tarixi hadisələri ölkədə gedən proseslərin bir parçası kimi təsvir etmişdir.

S.Borodinin ən irihəcmli və məşhur tarixi romanlarından biri "Səmərqəndin ulduzları" əsəridir. Üç kitabdan ibarət olan romanda Teymurləng dövrünün hadisələri və bir çox şəxsiyyətləri təsvir edilir. Bu romana görə yazıçıya Dövlət mükafatı verilmişdir. 1968-ci ildə isə "Həməzə Həkimzadə Niyazi" mükafatına layiq görülmüşdür. "Topal Teymur", "Yürüş tonqalları" və "İldırım Bəyazid" kitablarından ibarət romanın ilk iki kitabı Azərbaycan dilinə də tərcümə edilmişdir.

Yazıçının Teymurləng obrazına müraciət etməsi də xeyli maraqlıdır. Belə ki, sosrealizmin ilk mərhələsində, xüsusilə ayrı-ayrı xalqların qəhrəmanları, yaxud hökmdarlarının obrazının bədii əsərin baş qəhrəmanına çevrilməsinə, qeyri-rəsmi olaraq imkan verilmirdi. Çünki bu, o demək idi ki, bu xalqların böyük bir keçmişi, tarixi və tarixi şəxsiyyətləri vardır. Rəsmi ideologiya isə hər şeyin oktyabr inqilabından sonra əldə edildiyini iddia edirdi. Buna baxmayaraq, 30-cu illərdə rus ədəbiyyatında bir çox tarixi şəxsiyyətlərin obrazının yaradılması sonrakı proseslər üçün müəyyən bir yol açır. İkinci tərəfdən romanın yazıldığı 50-ci illərdə artıq bu qeyri-rəsmi qadağa müəyyən qədər zəifləmişdi. Məsələn burasındadır ki, 40-cı illərdə Teymurləngin həyatı və şəxsiyyəti ilə bağlı müəyyən araşdırmalar aparılmışdır. Hətta onun qəbrinin açılması haqqında müəyyən informasiyalar da verilmişdi. 1947-ci ildə görkəmli antropoloq M.M.Gerasimov Teymurləngin ümumi görünüşü, boyu haqqında araşdırma aparmışdır [3]. Bu araşdırmada alim onun boyunun 170 sm olduğunu da sübuta yetirmişdir. Ümumiyyətlə, Teymurləngin həyatına və şəxsiyyətinə maraq ədəbi və elmi ictimaiyyəti də dərinlən maraqlandırmışdır. S.Borodinin "Səmərqəndin ulduzları" romanı da məhz bu kontekstdə yaranmış, XIV əsrdə Teymurləng və onun dövründəki tarixi, siyasi hadisələrin təsviri əsas mövzu kimi götürülmüşdür. Romanda, demək olar ki, Teymurləngin münasibətdə olduğu bütün tarixi şəxsiyyətlər, apardığı yürüşlər, müharibələr təsvir edilmişdir. Romanda baş verən hadisələrin və tarixi şəxsiyyətlərin çoxluğu, dövrün genişliyi əsəri roman-epopeya adlandırmağa da tamamilə imkan verir.

"Topal Teymur" romanı "Nikonov salnaməsi"indən aşağıdakı parçanın epigraf gətirilməsi ilə başlayır: "Adını Topal Teymur çağırırlar, – Teymur tatar dilində dəmir deməkdir. Topal isə axsaqdır, yəni "axsaq dəmir", adını əşya ilə işdən götürmüşdür" [4, s.5]. Bundan sonra roman 1399-cu ildə Teymurləngin Hindistanda çaldığı zəfərdən sonra Səmərqəndə qayıdışı ilə başlayır. Yazıçı böyük fətehin Hindistan səfərindən və zəfərindən qayıdışını belə təsvir edir: "Qoca Teymur zəfərlə bitmiş yürüşdən evə qayıtmışdı. Onun süvarisinin ayağı altında qalmış Hindistanda qopardığı toz hələ yerə yatmamışdı, sayı-hesabı olmayan qənimətlər yüklənmiş karvanlar, fillər və at ilxıları buraya gəlir,

dağlardan və səhralardan, qəbiristanlıqların və xarabalıqların yanından keçən uzun yollarla yaralılar irəliləyirdilər" [4, s.5-6].

"Topal Teymur" tarixi romanında janrın imkanlarından geniş istifadə edilir. Lakin demək olmaz ki, əsərdə tarixi xronoloji hadisələr olduğu kimi göstərilir. Müəllifin qarşısında heç də Teymurləngin bütün həyatını olduğu kimi təsvir etmək missiyası durmamışdır. Görünür, buna görə də müəllif hadisələri onun qocalığından başlayır və əsərdə tarix olaraq yalnız 1399-cu il göstərilir. Sonrakı hadisələr isə onun ölümünə qədər davam edir. Yalnız tarixi şəxsiyyətlərin təsvirindən bilmək olur ki, hadisələr hansı məcrada davam edir. Buna görə də S.Borodin "Səmərqəndin ulduzları" roman-epopeyasında tarixi hadisələrlə bədii təxəyyülün paralel inkişaf etdiyini söyləmək olar. Bu da tamamilə qəbul ediləndir, çünki tarix yazıçı üçün yalnız bir vasitədir və o, istədiyi kimi tarixi hadisələrdən bu və ya digər şəkildə istifadə edə bilər. Buna baxmayaraq, romanda yazıçının Teymura münasibətində müəyyən yanlışlıqlar, tarixi təhriflərin də olduğunu görmək olar. Bu da ondan irəli gəlirdi ki, sovet cəmiyyətinin 30-50-ci illərində hər hansı bir tarixi şəxsiyyətin qabardılması və müsbət planda verilməsi onun idealizə edilməsi kimi başa düşülürdü. Bu cür əsərlərə qarşı müəyyən tədbirlər də görüldü. Ona görə də roman boyu Teymurləngin həyatı və şəxsiyyəti ilə uyğun gəlməyən müəyyən tarixi təhriflərə yol verildiyini də görmək mümkündür. Romanda bəzi hadisələrin uzun-uzadı təsviri, əsərin əsas süjet xəttini zənginləşdirməyən hadisə və əhvalatların təsvirinə də rast gəlmək olur. Məsələn, romanda Səmərqənddə yaşayan erməni sövdəgər Qıllı Gevorqun başına gələn hadisələr əsərin süjet xəttinə heç nə əlavə etmir. Bu kimi məsələlər romanın bədii dəyərini bir qədər azaltmış olur. Bununla belə ötən əsrin 50-ci illərində yazılmağa başlayan, 1971-ci ildə tamamlanan roman-epopeyanın yazıçının ən yaxşı əsərlərindən biri hesab olunması ilə razılaşmaq mümkün deyil [5, s.3].

"Səmərqəndin ulduzları" əsərinin baş qəhrəmanı Teymurləngdir, əsərdə onun obrazının yaradılmasının özünü müsbət hadisə hesab etmək olar. Çünki sosrealizm hər bir tarixi şəxsiyyətin əsərin baş qəhrəmanı olmasına o qədər də müsbət yanaşmırdı. Görünür, bu ideoloji baryeri aşmaq üçün yazıçı yeri gəldikcə qəhrəmana tənqidi münasibətini də göstərməyi unutmur. Əsərin bir çox yerlərində Teymurun fiziki qüsurlarının önə çəkilməsi də bunu deməyə əsas verir. Halbuki fiziki qüsurlar heç də qəhrəmanın cəmiyyətdə, ictimai mühitdə və tarixdə bir şəxsiyyət olaraq tutduğu mövqeyə kölgə salmamalıdır.

"Topal Teymur" romanında yazıçı səhifədən-səhifəyə Teymurun obrazını detallaşdırır, onu müxtəlif situasiyalarda təsvir etməklə, xarakterinin açılmasına nail olmağa çalışır. Bu detallar heç də həmişə Teymurun öz hərəkətlərində və xarakterində göstərilmiş, həm də əsgərlərin, xalqın ayrı-ayrı təbəqələrinin onun iştirakı olmadan danışdıqlarında ifadə olunurdu. Tarixi mənbələrin Teymurun Hindistan üzərinə yürüşü haqqında məlumatları ilə yazıçının təsvirləri bir-biri ilə yaxınlıq təşkil edir. Məşhur şərqşünas German Vamberi "Əmir Teymur" kitabında göstərirdi ki, Teymur Dehli "bütün xəzinə və sərvəti, hünərmənd əhalisi ilə" tatar cahangiri Əmir Teymurun əlində qənimət oldu, onların müqəddəs məbədləri darmadağın edildi, bütələri dıxarı çıxarılib atıldı. Teymur buradan keçib hər yerdə ölüm və fəlakət saçaraq müqəddəs Knyk nəhrinin mənbəyinə qədər irəlilədi [6, s.27]. "Səmərqəndin ulduzları" roman-epopeyasında tarixi mənbələrlə səsleşən bu cür təsvirlər əsərin realizmini bir qədər də artırır. Danqasa ilə Əyyarın söhbətlərində də Teymurun islama və xadimlərinə düşmən olan bütxanələr məskəni və pərəstişkəhərlərinə qarşı amansız olması vurğulanırdı. Yaxud hər bir ərazini işğal etdikdən sonra onun topladıqları qəniməti təsvir edən yazıçı bu yürüşlərdə Teymurun sənətkarlara böyük önəm verdiyini yazırdı: "Orada (Hindistanda – P.M.), Səmərqəndə göndərmək çün yüz min əsiri bir yerə toplamışdılar. Yüz min sənətkar, rəssam, memardan, müxtəlif peşə sahibindən, Hindistanın yüz min ən bacarıqlı adamından biri də hansı sənətdə məharət göstərdiyini, hansı elmdə şöhrət tapdığını, hansı işdə qüvvətli olduğunu boynuna almaq istəmirdi. Çoxlu müxtəlif adamın arasında ustaları tanımaq asan deyildi, buna baxmayaraq onları tanıyır, seçir, Hindistanın bütün şəhərlərindən və ucqarlarından yığıb bir yerə toplayırdılar... Həmin adamların hamısını susuzluqdan qurumuş böyük çökək yerdə saxlayanda, Teymur özü onlara baxmağa gəlmişdi.

Lakin bir nəfər də olsun başını qaldırıb ona baxmamışdı, onun hüsurunda danışmamışdı" [4, s.12-13].

Yazıçı Teymuru yalnız döyüş meydanlarında təsvir etmir, həm də dövlət işlərində, xalqın idarə edilməsində, məscid tikintisinə rəhbərlik etdiyi məqamları təsvir etməklə göstərir ki, bu da romanı yeknəsəqlikdən qurtarır, onu daha canlı edir, həm də Teymuru bir şəxsiyyət olaraq hərtərəfli göstərməyə imkan verir. Onun adı günlərin birində şəhərə gəzməyə çıxması və qəflətən bazara gəlişi, "tülkü dərisindən papaq geymiş" çaparlarının "Əmir Teymur Gürgən!", – deyə ona yol açması dövrün mənzərəsini daha da açır. Yazıçı ilk dəfə məhz burada Teymurun zahiri görünüşünü bütün cizgiləri ilə təsvir edir: "Teymur camaata baxmadan yəhərin üstündə çəpəki, bir az qabağa əyilərək oturmuşdu, elə bil, qarşından əsən şiddətli küləyi yarırdı; gözləri qıyılmış, dodaqları bərk yumulmuşdu, saqqalı sinəsinə sıxılmışdı, düz qabağa baxırdı, sanki qabaqda, oynaq addımlarla gedən qara atın apardığı səmtdə gözünə görünənin üzərinə pələng kimi atılıb boğazından yapışmağa hazırlaşır" [4, s.51].

Yazıçı Teymurun fəthliyi ilə yanaşı, ölkəni və zəbt etdiyi ərazilərin idarə edilməsi məsələsini də romanın əsas süjet xəttinə daxil etmiş, yeri gəldikcə buna münasibətini bildirmişdir. O bilirdi ki, oğlu Miranşah ixtiyarına verilmiş ölkələrdə özbaşınalıq edir. Bu barədə o, qasidlər vasitəsilə xəbər tuturdu. Naməlum adamların əsgərlərə, karvanlara hücum etməsi də onun ərazisində tez-tez baş verirdi. Azərbaycanda və İranda xalqın baş qaldırmasından da xəbərdar idi. Miranşahın sərxoşluqla məşğul olmasından, hərəmxanasını gündən-günə böyütməsindən də xəbərdar idi. Düşünürdü ki, onunla qonşu, çox böyük və güclü qonşu olan Bəyazidin istədiyini etməsi Miranşahın zəifliyindən və dövlət işinə az vaxt ayırmasından irəli gəlirdi. O, Miranşahı səfeh, əyyaş, qorxaq, qətiyyətsiz, gücsüz adam hesab edirdi. Heratda isə Teymurun başqa bir oğlu Uluq bəyin atası Şahrux hökmdarlıq edirdi. O isə Miranşahın əksinə şərab içmir, ov etməyi xoşlamır və hərəmxanasını artırmırdı. Halbuki onun yaşı az idi, cəmi iyirmi beş yaşı var idi. Dövlət xəzinəsindən özü üçün heç nə götürməməsi, kitab oxumağa üstünlük verməsi, ətrafına sənətkarları toplaması da onu məmnun edirdi. Ancaq burada Teymuru başqa bir məsələ narahat edirdi; Şahruxa tabe olan xalqlar – iranlılar, əfqanlar, beluclar – hamısı unutmşudular ki, Şahruxu səltənətə onlar gətirməmişlər, Teymur gətirmişdir. Onu da unutmşular ki, onların torpaqları Teymurun dövlətinin ancaq bir parçasıdır. Bütün bunları təhlil edərək Teymur Şahrux haqqında "mömin uşaq!" qərarına gəlirdi. O düşünürdü ki, Şahrux da idarəetmədə bir qədər yumşaqlığa yol verir, yolundan çıxanları cəzalandırmır. Bəyazidin varlığı da onu narahat edir və Şahruxun onun torpaqlarını dağıtması, bazarlarını və sövdəgərlərini tar-mar etməsini istəyirdi. İstəyirdi ki, Səmərqənd sövdəgərləri hər yerdə rahatlıqla alver etsinlər. Osmanlı şəhərində qala divarlarını uçurmaq lazım olduğunu, itaət etməyənlərin canına vəlvələ salmaq vaxtının çatdığını düşünürdü. Bütün bunlar haqqında düşünərkən ağına "dünyanın hökmdarı qocalmışdır!" fikri də gəlirdi. Yazıçı bununla həm də Teymuru ölkənin, hakimiyyətin gələcəyini düşünən bir hökmdar kimi təsvir edir. Rus ədəbiyyatşünası Q.Vladimirov Teymur obrazını yazıçının tarixi reallığa uyğun təsvir etdiyini önə çəkərək yazır: "Teymur obrazının cizgilərinin yaradılmasında yazıçı onu idealizə etməkdən uzaqdır. Yazıçı obrazın yaradılması zamanı özünün simpatiyası və antipatiyasından daha çox tarixi materiala üstünlük vermişdir" [7, s.464].

"Səmərqəndin ulduzları" roman epopeyasında hadisələrin çoxşaxəliliyi tarixi epik düşüncədən irəli gəlir. Romanın ikinci kitabı "Yürüş tonqalları"nda hadisələr 1400-cü ildə baş verir. İyirmi fəsildən ibarət romanda tarixi reallığı əks etdirən hadisələr təsvir edilir. Kitabın "Moskva" fəslində Teymurun Moskva çarlığı ilə münasibətləri, Toxtamış, Orda knyazları, rus knyazları, Ordanın Teymura arxadan zərbə endirmək ehtimalının azalması və s. hadisələrə də geniş yer verilir. Tarixə ekskurs edən yazıçı ən kiçik detallı belə yaddan çıxarmır. Bir piyalənin əldən-ələ keçərək nəhayət, on səkkiz ildən sonra vətənə qayıtmasını genişliklə təsvir edərək yazır: "Min iki yüz iyirmi dördüncü ildə Kiyev döyüşündə Ordanın ələ keçirdiyi bu piyaləni min üç yüz səksəninci ildə Kulikov çölündə Mamaydan geri almışdılar. Dmitri İvanoviç Donskoy piyaləni Çudov monastrına hədiyyə eləmişdi ki, onu əridib metropolit Aleksey Byakontun qəbrinin üstündəki ikonanın qırağını qızıla tutsunlar. Gö-

rünür monastır, Toxtamış hücum edib oranı qarət edincə, piyaləni əridib ikonanın qırağına haşiyə verə bilmişdi. Toxtamış keşiş cübbələrinin saxlanıldığı yeri qarət edərkən, piyaləni təzədən ordaya aparmışdı. Piyalə on səkkiz il vətəndə olmayıb, indi gəlib çıxıb" [8, s.94].

"Yürüş tonqalları" kitabında yazıçı Teymur hakimiyyətinin daxilində gedən bəzi intriqaaları da göstərir. Belə ki, Teymurun qocalması ərəfəsində onun övladları hakimiyyətin möhkəmlənməsi üçün istədiyi kimi səy göstərmirdilər. Bundan yararlanmağa çalışan Sultan Hüseyn Teymurun ciddi əmr verməsinə baxmayaraq, quldurların yuvasına birbaşa gedən yolu hamıdan tez tutaraq özünün çalışqanlığını babasına sübut etmək istəyirdi. O düşünürdü ki, hökmdarın oğullarının yox, qızının övladı olmasını qoy hamı görsün. Bununla o, savadlı Uluqbəyi, Xəlili və İbrahimi gözdən salaraq babası Teymurun ürəyinə yol tapmaq və Məhəmməd Sultanın yerini tutmaq istəyirdi.

S.Borodin romanda Teymur sarayını, ayrı-ayrı əyanları, məşhur günbəz tikintisini, həmin illərdə baş verən ictimai-siyasi, dini prosesləri də tarixi reallığa uyğun olaraq təsvir edir. Romanda bazar, aşxana piştaxtaları və s. son dərəcə bədii şəkildə göstərilir. Yazıçı Teymur yalnız həmişə döyüşən birisi kimi göstərmir, həm də onun xarakterini bir insan kimi açmaq üçün ailədə, hətta bazarda belə təsvir edir. Əsərdə Teymurun Azərbaycanca gəlişi və Miranşahı cəzalandırması da tarixi reallığa uyğun olaraq göstərilir. İkinci kitabın sonunda Teymurləng nəvəsi Xəlil ilə at sürərkən "-Bəyazidin hamı üçün belə atları bəs eləməz", – sözlərindən nəvə "Deməli baba, Bəyazidin üstünə gedəcəyik", – nəticəsini çıxarır. Teymur isə ona "Dünya nədir ki, iki hökmdarın olsun" cavabını verir. Bu isə o deməkdir ki, romanda sonrakı hadisələr Bəyazidlə toqquşmaya həsr ediləcəkdir. Epopeyanın "İldırım Bəyazid" kitabında Teymurun Bəyazid üzərində qələbəindən sonra fatehin nəzərləri Çinə dikilir. Bu, romanın yeni kitabının yazılmasına işarə olsa da, yazıçı Teymurun Çin hadisələrinə əsər həsr etməmişdir.

Beləliklə, rus yazıçısı S.Borodin "Səmərqəndin ulduzları" roman-epopeyasının Teymur dövrünün hadisələrini, reallıqlarını tarixi reallığa uyğun olaraq təsvir etdiyini görmək olar. Doğrudur, romanın bütün fəsilərində tarixi reallıq o qədər də gözlənilmir, yazıçı bəzən subyektivizmə yol verərək, hətta tarixi təhrif etməyə qədər gedib çıxır. Bunu ən qabarıq şəkildə yazıçının bugünkü Türkiyə ərazilərini Qars, Van, Ərzurumu Ermənistan ərzisi kimi göstərməsidir. Lakin buna baxmayaraq, Teymur, Miranşah, Şirvanşah İbrahim, Xəlil Sultan və b. obrazların yaradılmasında reallıq qorunub saxlanmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Бородин С. Собрание сочинений в 5 томах, Т. I, Ташкент, ГИХЛ, 1958.
2. Акимов Б. Творчество Сергея Бородина. Ташкент, изд. Литература и искусство им. Гафура Гулама, 1972.
3. Герасимов М.М. Портрет Тамерлана. Краткие сообщения Института истории материальной культуры им. Н.Я. Марра. Вып. XVII, 1947.
4. Borodin S. Səmərqəndin ulduzları. Topal Teymur (birinci kitab). Azərbaycan Uşaq və Gənclər Ədəbiyyatı nəşriyyatı, Bakı, 1962.
5. Сабырова Р. О мастерстве Сергея Бородина – исторического романиста. (На материале романа "Звёзды над Самаркандом" // Автореф. дисс. на соискание учёной степени кандидата филологических наук. Ташкент, 1966.
6. Vambəri G. Əmir Teymur. Bakı, Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası, 1991.
7. Владимиров Г. Поэзия правды. Ташкент, Гослитиздат, 1959.
8. Borodin S. Səmərqəndin ulduzları. Yürüş tonqalları (ikinci kitab). Bakı, Azərbaycan Uşaq və Gənclər Ədəbiyyatı nəşriyyatı, 1962.

**DESCRIPTION PROBLEMS OF HISTORICAL REALITY
IN ARTISTIC PROSE OF SERGEY BORODIN**

SUMMARY

Historical topic and problem of historicity in the creativity of Russian writer S.Borodin is studied in the article. It is indicated here that, although the past of several people and historical heroes were difficult to show as the main character in 30-50 years of the previous century, S.Borodin was able to show the feature of Teymur as the main character of novel-epopee. Events and personality of Teymur period was described in conformity with historical reality and writer showed its attitude to the history in the novel. It is fact that, historical reality in all chapters of the novel is not completely and writer tried almost to distort the history by paving a way to subjectivism sometimes. During analysis of novel, studies of Russian and Uzbek literary critics were indicated and referred in at times.

**ПРОБЛЕМЫ ОПИСАНИЯ ИСТОРИЧЕСКОЙ ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТИ
В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПРОЗЕ СЕРГЕЯ БОРОДИНА**

РЕЗЮМЕ

В статье исследуется проблема историчности и исторической тематики в творчестве русского писателя Сергея Бородин. Как известно, в 30-50-е годы прошлого века, как бы ни было трудно взять в качестве главного героя прошлое и исторических героев отдельных народов, но Сергей Бородин смог превратить образ Тимура в главного героя романа-эпопеи. В романе описаны исторические события и личности времен Тимура согласно исторической действительности, и писатель выразил свое отношение к истории. Верно, не во всех главах романа наблюдается отражение исторической действительности, отчего писатель, иногда допуская субъективизм, даже прибегает к историческим искажениям. Во время анализа романа особое место отведено исследованиям русских и узбекских литературоведов и приведены определенные ссылки.